

MŰEMLÉKVÉDELEM ÉS VÁROSFEJLŐDÉS.

Irta: dr. Genthon István.

Tíz ÉVVEL ezelőtt, 1925-ben Lechner Jenő, a magyar műemlékvédelem egyik legbuzgóbb harcosa, a Műemlék Országos Bizottsága megbízásából végigjárta Budapest valamennyi utcáját, kívül-belül átvizsgálta a főváros valamennyi arra érdemes egyházi és világi épületét, s e fáradozások alapján összeállította a megvédésre méltó emlékek sorozatát. Műve házi használatra készült, néhány gépírt példányban áll rendelkezésre. Nem kevesebb, mint nyolcszáznegyvenhárom épület sorakozik fel lapjain; templomok és paloták, romok és fenntartott ásatási emlékek, középületek és egyszerű lakóházak, a római uralom ittmaradt emlékeitől kezdve a mult század harmincas éveiben elvirágzott klasszicizmusig, azon túl csak a legfontosabb, legjelentékenyebb középületeket véve figyelembe.

Midőn egy évvel ezelőtt e sorok íróját a műemléki ügy a Bizottság hivatalába szőlította, egy eljövendő helyrajzi kézikönyv összeállítása reményében ugyannerre a munkára szánta rá magát; Lechner jegyzékével a kezében végigjárta Budapest utcáit, hogy észlelje részben, miféle újabb emlékek és leletek gyarapítják azt, részben mely épületek kerültek azóta lebontásra. Ami az újabb leleteket illeti, szörványosak voltak. Nagy részével az akvinkumi múzeum sikeres ásatásai szolgáltak, így a Raktár-utcai ókeresztény kápolna alapfalaival, vagy az óbudai amfiteátrum kibontásával, azonkívül a Várban előkerült néhány gótikus kapualji fülke s más apróbb középkori töredék. Ami a negatív változásokat, a pusztulásokat illeti, azok sokkal hatalmasabbak, oly mértékűek, hogy mindenkinek, aki a műemléki ügyet szíven viseli, meg kell döbbenni. Rövid tíz év alatt a nyolcszáznegyvenhárom épület közül száznegyvenhat eltűnt a föld színéről, vagy oly gyökeres átalakításnak esett áldozatul, mely eredeti jellegéből teljesen kiforgatta. Tíz év alatt Budapest műemlékeinek egy hatoda, vagy ha úgy tetszik, tizenhét százaléka nyom nélkül megsemmisült. Könnyű ebből kiszámítani, hogy ha a pusztulás hasonló iramban folytatódik, még a kétezredik esztendő előtt, pontosan 1985-ben, már egyetlen egy épület sem fogja hirdetni a főváros évezredek multját. A jellegtelen bérházak, mint megáradt folyó, öntenek el minden talpalattnyi helyet, elmoszák az ősök hagyatékát, mely a multat láthatóan összekötötte a jelennel s melynek ápolása, fenntartása erkölcsi kötelesség lett volna.

Ennek a szomorú folyamatnak, mely tíz év alatt a szemünk előtt ment végbe, többféle és mélyreható oka van, amelyekkel szembe kell nézni, mielőtt a segítségre sor kerülne. A legfőbb ok természetesen a város fejlődése, mely a hetvenes években lázas iramban indult meg, a világháború alatt megtorpant, s utána ismét erős lendületet vett. Az építési árak visszatértek a normális mederbe, a nyomasztó lakáshiány a tőke gyümölcsöző befektetésévé tette a házépítést. Amellett, hogy egészen új városrészek keletkeztek, egyes fontosabb pontokon, hol a telekárak nagyok, célszerűnek látszott az alacsony, egy- vagy kétemeletes régi építmények lebontása s a telekértéket jobban kihasználó, magasratörő bérházak emelése. Ez a törekvés egymagában sok áldozat-

tot szedett, de más jelenségek is támogatták, amelyek nem voltak ennyire indokoltak.

Az említett nyolcszáznegyvenhárom építmény Budapest ingatlan műemléki állagát teljes egészében képviselte, ami úgy értendő, hogy körülbelül 1830-ig mindent magába foglalt, ami addig készült és napjainkra maradt, például a Józsefváros eldugott mellékutcaiban álló, kevésbé díszes, egyemeletes és földszintes házikókat is, ha az egykori stílusról csak valamelyes tanúságot is tettek. Rövidlátás lenne az új nagyváros követelményeit észre nem venni s ezeket a kevésbé jelentékeny épületeket, ha a fejlődés lebontásukat kívánja, tüzzel-vassal védelmezni. A Műemlékek Országos Bizottsága nem légtüres térben áll, hová a mai élet zaja fel sem hallatszik. Minden egyes bontási kérelmet esetenként bírál el s méltányos a változott idők szempontjaival szemben. De ily rohamos pusztulás ellen fel kellene emelnie szavát s keresni a módot, mely a káros folyamatot részben lassítsa, részben, ott, ahol kell, megállítsa.

Tíz év alatt mi minden tűnt el, ami érdekes, hangulatos és becses volt! Az Attila-utcában, a Vérmező mellett egymagában tíz ház, melyek részben a XVIII. század végének úgynevezett copf-izlésében fogantak, részben klasszicista alkotások; a Fő-utcában öt hasonló ház. Finom építmények a Vizivárosban, a Kacsá-, Donáti- és Kapás-utcában. A Margit-körút 29. számú ház, melynek kovácsoltvas kosárrácsait szeretettel simogatta a műértő szem. A belvárosból eltűnt a Kaas Ivor-utcai Batthyány-grófi palota, a pesti barokknak egyik legharmónikusabb arányú, remek kapuzattal díszített emléke. Eltűnt a piaristák régi épülete, a Régiposta-utca néhány klasszicizáló háza, a Váci-utca és Vármegye-utca jó pár épülete, vagy a Bálvány-utca 21. számú ház, a neves Hild József alkotása. Házak a Paulay Ede-utcában, a Damjanich-utcában, vagy a Józsefvárosban, a Bérkocsis- és a Hunyadi-utcában. A legfájdalmasabb ezek között a Kaas Ivor-utcai palota és a Margit-körúti vasrácsos ház s talán leginkább elviselhető a Tabán lebontása, hol az emlékek amúgy is szerény méretűek voltak, s eltűntükkel a város inkább hangulatilag vesztett, mint művészetileg.

Ennyi, ami mostanában pusztult el, s csak műszaki felvételek és fényképek mentik át halovány emlékét az utókorra. De máris hangok hallatszanak, hogy ezt, meg azt városrendezési okokból le kell bontani, a közlekedés nagyméretű fejlődése lehetetlenné teszi fenntartásukat. Ezek között a halálraírt épületek között legtöbbet szerepel a Batthyány-tér 4. számú finom rokokoház, szomszédjával, a 3-as számú copfstilű építménnyel együtt, másrésről a Piarista-utca 8. számú barokk palotácska, az egykori báró Péterfy-palota, melyet általában Kriszt-ház néven ismernek. Az ok mindkettőnél az, hogy — először, kiugrik a szabályozási vonalból, másodsor a szomszédos hatalmas bérházak mellett úgy tűnnek, mint a csorba fog a különben ép fogsorban.

A bécsi egyetem nagy hírű tanára, Max Dvorák, aki egyúttal a műemléki ügy egyik legkiválóbb ismerője volt, vizsgálva azokat az erőket, melyek a művészi és történelmi múlt épületek fenntartása ellen törnek, négyet különböztet meg köztük: a műveletlenséget, a haszonlesést, a rosszul értelmezett haladási eszméket s az illetéktelen szépítőkedvet. Ezúttal a harmadikkal állunk szemben; a haladási eszmék torzulataival, melyek Budapestből nem látnak egyebet, mint egy közlekedési hálózatot, honnan minden görbületet és szabálytalanságot ki kell irtani, hogy az autóbuszok, magánkocsik és villamosok akadálytalanul rohanhassanak. Nem akarjuk azt a példát idézni, hogy

Sienát vagy Rothenburgot nem egyenes utcái miatt keresik fel annyian, hiszen a magyar főváros elkésett arról, hogy velük versenyezessen, de arról még nem késett el, hogy egyes nevezetesebb monumentumát átörökítse az utókorra. A konkrét esetre visszatérve, ugyan miféle közelkedési szempontok indokolják a Kriszt-ház lebontásának vágyát, egy oly műemlék elpusztításának kívánását, mely Budapest egyik kocsiforgalmilag legkihaltabb utcájában bujik meg, hol a gyalogjárók békésen sétálnak az úttesten. Vagy talán az a baj, hogy mellette házóriások emelkednek? Az Erzsébet emlékművet környező tér nem a Kriszt-ház miatt elviselhetetlen, hanem azért, mert össze-vissza méretű és stílusú, kiáltóan egymás mellé dobált házak állanak rajta a Piarista-utca folytatásaképen. Először azoknak párkánymagasságát kellene össze-egyeztetni, színeiket egymáshoz hangolni. Azután a Kriszt-ház melletti bérház tűzfalát, mely az előbbinek tetőzete felett meredezik, homlokzatilag kiképezni, vagy kúszónövénnyel dekorálni. A főpárkánymagasság egyenlőtlensége csak modern és stílustalan épületek esetében bántó; ott azonban, ahol az épületeknek művészi értelmük önálló lelkük van, e szabálytalanság szinte kívánatos. Utalhatok bármelyik régi városra, ha ugyan egyáltalán utalnom kell napbál világosabb tényekre. Egyiket sem szabták vonalzóval s nem a falanszter-szellem ridegsége hívta őket életre. Az életnek új, technikai alapra való áthelyezése, mely körülbelül száz éve indult meg, olykor a technikai újítások hálványimádásszerű tiszteletéhez vezetett, mely nemcsak minden más szempont méltánylásáról mond le, hanem sokszor azok ellen a jelenségek ellen is fordul, melyek tiszta technikai szempontból hasznosak és megtartandók. Nem ritka az a vélemény, hogy legjobb a régi házak modernizált lakása, mert a szobák nem papírfalú börtöncellák, s mégis eleget tesznek a higiénia mai követelményeinek. A tévesen értelmezett haladási eszmék nemcsak Budapesten állnak lesben, hanem vidéken is elvégezték romboló munkájukat. Kisvárosokban, hol naponta házat kocsni fordul meg, közlekedési okokból templomokat, városkapukat, házakat bontottak el, kiszélesítették az utcát, úgy, hogy az illető helységek ma ijesztő paródiái a nagyvárosoknak.

A másik példa a Batthyány-tér két háza, illetve azoknak helyzete környezetükhöz. A Batthyány-térről a hajdani bájos Bomba-térről valamennyi műemléket eltávolítani s az egészet közlekedési szempontoknak feláldozni, szerencsére már azért sem lehet, mert ott áll Hamon Kristóf és Nepauer Mátyás gyönyörű alkotása, a Szent Anna-templom, Budapest egyik legjelentékenyebb barokk műemléke, mely nyaranta fényárban fordul a Dunán érkező idegenek felé és egyszeriben meggyőzi őket a város patinás multjáról. Nem hiszem, hogy akadna oly kegyetlen és műveletlen ember, aki e templom lebontását kívánná. Így az Anna-templom a tér hangulatát eleve meghatározza. Sajnos, e hangulaton a szomszédos, irdatlan, szinte inzultus hatású vásárcsarnok sokat ront. De a feladat nem az, hogy a vásárcsarnokhoz művésztetlenítsük el a teret, hanem éppen fordítva, az Anna-templomhoz hangoljuk. E munkának első követelménye a tér nivójának lesüllyesztése, ezáltal a templom és az említett két régi ház kiszabadítása az előttük ásitó árokból, melyek az arányokat rontják s valóban közlekedési akadályt képeznek, főképp a templom előtt. A második feladat a vásárcsarnok szépítése, ha ugyan szépíteni kell s nem lebontani e kívül-belül alkalmatlannak bizonyult hombárt. Ha ez megtörténne, semmi akadálya sem lenne annak, hogy a két szép ház homlokzatát hátrább tolják, s annak, hogy érdektelen belsőségüket eldobva, azt újjal pótolják, sőt még annak sem, hogy ez az új épülettest két-három

méterrel a régi homlokzat mögött több emelet magasságra emelkedjék. Egy kis jóindulattal így a telek értéke is ki lenne használva, a közlekedési szempontok is kielégülnének s a műemlékek is megmaradnának: háztulajdonos, városrendező és műbarát együtt örvendezhetnének, ami nem tartozik a gyakori események közé.

A legújabb műemlékvédelmi irányok az egyes emlékeket nem környezetükből kiszakítva tanulmányozzák, hanem a maguk természetes összefüggéseiben. Mikor a többnyire földszintes, vagy egyemeletes házakból álló s az elpusztult Tabánnál sokkalta finomabb Vizivárosban felütötte fejét az első hatemeletes bérház, a gyakorlott szemek már tudták, hogy e városrészmái képét végveszély fenyegeti. Budapesti viszonylatban másod- és harmadrangú műemlékekért, minő egy kedves és arányos copf-palotácska, vagy sárga empire-házikó, bajos késhegyig menő harcot folytatni, különösen akkor, ha az építészet azokat a tűzfalak közé temette. A műemlékvédelem egyik feladata a fővárosban, mint említettük, abból áll, hogy az elsőrendű építmények fennmaradásáért küzdjön, tekintet nélkül azok környezetére, illetve azt követelve, hogy a környezet idomuljon a műemlékekhez, második feladata, hogy ott, ahol még menteni lehet, nagyobb egységeket mentsen meg és őrizzen meg továbbra. A Viziváros, ahol gombamódra szaporodnak az új bérházak, erre sajnos, már nem alkalmas. Nem alkalmas az érdekes és szép Óbuda sem, ahol a tervbe vett hidépítés új helyzetet teremt, s ahol elegendő lesz a hajdani Zichy-kastélynak, amely ma méltatlanul dohányraktári épület, kibontása fojtogató környezetéből s művészi tálalása, valamint a nagyfotosságú római emlékek parkosított bemutatása. De van oly egységünk, amelynek megőrzése elsőrendű érdek, s ez az egység a Várdomb épületesoportja.

A Vár házsorai megőrizték egykori hangulatukat, annak ellenére, hogy sok közöttük az újabb, és átépített alkotás, ezek azonban nagyrészt belesimulnak a régi építmények egységébe. Kivételt csak a Honvédszobor mögött emelkedő, irdatlan méretű szecesszionista sarokház képez, s a mögötte álló két mások bérház, mely sárba tiporja az egész környék egységét. E házak röviddel a háború előtt készültek s nemcsak formaadásukkal vetnek rossz fényt az akkori engedélyező hatóságokra, hanem már pusztá létükkel is. Ha valóban jogi formában testet ölt a részleges kisajátítás igen hasznos gondolata, ezt az új eszközt elsősorban az említett három épület felső emeleteire kell alkalmazni, lebontani belőlük annyit, amennyi a környezetből hivalkodóan kiemelkedik. Míg ez oda nem való objektumok mai alakjukban állanak, a művészeti és műemléki szempontok súlyos veszélyben forognak. Ezután sor kerülne az értelmetlenül átalakított házak lassú visszaalakítására, különösen a befelé nyilóvá alakított külső ablakok kifelé nyilóvá való vissza szerelésére, ami a régi házsorok egyik kedves jellegzetessége, s amely visszaalakításra szerencsére több, önkéntes elhatározásból folyó példa akad már eddig is. A műemléki ügy örvendetes térhódítását mutatja, hogy a Vár mai képét újabb veszedelem már nem fenyegeti. Fővárosi hatóság, Közmunkatanács és Műemlékbizottság egyaránt féltő gonddal őrködik felette, az utóbbi a Várat teljes egészében műemlékként kezeli, s a XIX. századvédi házak átalakításába is beleszól.

A városrendezés és a műemléki szempont ebben az esetben békésen megfér egymás mellett, de békésen meg kell férnie egymás mellett a továbbiakban is. A városrendezés néhány nagyszabású, szükséges, s a megvalósulás közvetlen közelében álló terve, — így Óbuda rendezése, vagy az Erzsébet-

sugarút megnyitása — súlyos áldozatot követel a műemléki ügytől, amely ezekbe az áldozatokba csak akkor nyugodhat bele, ha más, kedvező esetben az ő szempontjait honorálják. A Vártól eltekintve, mely külön egységként kezelendő, alig néhány tucat oly épület akad, melynek fenntartásáról a műemléki szempont semmiképen le nem mondhat, tehát szükséges lenne, ha a további városrendezési tervek ezekkel az objektumokkal számolnának, az építési szabályrendeletek lehetővé tennék, hogy e pontosan meghatározott — természetük szerint rendszerint alacsony méretű — műemlékek környezetét ne tűzfalak rutítsák el, hanem ablakok nyílhassanak a tetőzetük fölé nyuló falrészeken. Ha kevés is marad meg a százados multból, az a kevés ne álljon úgy, mintha maga is a csákányokat várná, hanem újuljon meg a nagyváros technikai forgatagában, emlékeztetve az időre, amely e forgatagot megelőzte és tervszerű munkájával kialakította.

E szepítéshez és megújuláshoz még egy eszközre van szükség, arra, amely végre megszabadítja e szép, régi házakat kiáltó sebeiktől és rosszindulatú kiütéseiktől; a cégfeliratoktól, hirdetésektől, szélben dobálózva csikorgó cégérektől és szekrényyszerű üzleti portáléktól.

Távol áll tőlünk a kereskedelem szempontjainak lebecsülése, különösen abban az időben, midőn annak amúgyis ezer gondja és baja van. A hirdetés, a reklám, ma már gondos kísérleteken alapuló tudomány, mely maga is előtérbe tolja az esztétikai szempontokat, helyesen ismerve fel a szép hirdetés előnyeit az izléstelenel szemben. A műemlékjellegű ház csak akkor lehet harmónikus hatású, ha minden, ami megjelenik rajta, hozzáhangolódik a falfelülethez, amelyen megjelenik. A finom, csigás fejezetű jón félpillérek, amelyek óvatosan vonulnak végig egy copf-stílusú ház homlokzatán, egyszeriben semmivé foszlanak, ha közöttük egy lengő cégértábla jelenik meg, melynek vasrúdját ötlettelenül és szabálytalanul verték be az építészeti formák közé, s mely lehetőleg ordítóan vörösszínű, s még szerencse, ha nem valami kontár cégérfestő remekelt rájuk egy jelenetet, hanem csak egyszerű, de annál izléstelenebb betűk rohannak rajtuk végig. Az üzleti felirat elsősorban a bolt címe lehetőleg úgy van elhelyezve, hogy plasztikus építészeti tagok érintkezés pontját fedi, miáltal — egyrészt lötyög a helyén, másrészt értelmetlenül teszi a házat dekoráló szerkezetet. A legnagyobb visszaélés a jóízűssel azonban rendszerint a földszinti részen történik, ahol a ház csodálatos módon lényegében megszűnik és szekrényyszerű boltépitmények összezsúfolódásának ad helyet. Nem jobb a helyzet az úgynevezett modern üzleti portáloknál sem, ha azok műemlékszerű házakra kerülnek. Míg a régimódi portálszekrények rendszerint csak eltakarják a földszinti építészeti tagokat, a legújabb, rendszerint márvánnyal hivalkodó szerkezetek egyenesen megsemmisítik azokat: az új anyag alkalmazása megköveteli a befödésre szánt falrész kivését, az esetleges földszinti ívek kiváltását és összevonását, szóval szétrombolását.

Ezek ellen a már-már merénylet jellegű esztétikai ballépések ellen minden eszközzel küzdeni kell, mert a műemlékek megőrzése igazán problémátikus értékű, ha csak ilyen kísérő jelenségekkel egyetemben őrizhetők meg. Mindenki járt már a Deák-téren, s talán sokaknak feltűnt, hogy egyik legszebb sarokháza, a «két törökhöz» címzett, s 1822-ben épült szép palota a hirdetés túlkapásainak mily szörnyű nyomait viseli: nem messze tőle, a Károly-király úton szembe néz vele a különben halálraítélt Orczy-udvar, melynek építészeti formái szinte áttekinthetetlenek a cégtáblák tömegei miatt. A legtöbb járókelő nem is sejtí, hogy szépen tagolt és díszített házzal

áll szemben, mikor rátekin: ezek és számos társuk azok, melyek újra megszelletetésükkor — mikor néhány napra megszabadulnak maskaráiktól — a környék lakosságának csodálkozó összesereglésében gyönyörködhetnek.

A műemlékjellegű ház reklám és üzleti felszerelése megtörténhet anélkül, hogy tönkre tegye az eredeti hatást. Fontos azonban az, hogy az épület építészeti tagozatai szabadon maradjanak, s ne szenvedjenek változást még a földszinten sem. E célra legalkalmasabbnak az épület stílusához hangolt fém- vagy üvegbetűk látszanak, az utóbbiak akár ki is világíthatók, hiszen este, mikor a világítás kezdődik, az épületet amúgyis homály burkolja. Így a kereskedelem szempontjai sem szenvednek csorbát, s az épület sem válik madárijesztővé, az ötletszerűen ráaggatott hirdetések jóvoltából.

Az elmondottak elsősorban a fővárosra vonatkoznak, bár a városfejlődés szempontjai a vidéki nagyobb centrumokban is érlelik kalászaikat. A vidéki városok telekárjai azonban a fővárosiakhoz képest alacsonyak, nincs oly parancsoló szükség a felfelé való terjeszkedésre, s ezzel kapcsolatban a régi kisebb épületek elrombolására. Ennek tulajdonítható, hogy jónéhány vidéki városunk akad, melynek belső magvát megkimélte a mult század második felének hatalmas építési lendülete, ezek a városok mint Sopron, Eger, Székesfehérvár, Esztergom, Veszprém, stb. a régi mag körül fejlődtek, s így ma egészségesebb városképpel és több profán műemlékkel rendelkeznek, mint maga a főváros. Szóljon nekik is biztatóul a magyar műemléki ügy klasszikusának, a nagy Ipolyi Arnold püspöknek szava, mint ahogy intőül szól a haladási eszmék egyoldalú híveinek: Őrizzük, tartsuk fenn emlékeinket, gyűjtsük össze töredékeinket, hogy végleg el ne vesszenek s hogy ezáltal ne legyen üresebb a mult, szegényebb a jelen és kétesebb a jövő.

KIRÁLYASSZONY VAGYOK!

*Királyasszony vagyok,
Álmok királynője!
Csakhogy a palástom
Bánatból van szövve,
Kínokból van szövve.*

*Alantról kerültem
Ilyen magas sorba,
Mert hisz koldus voltam,
Szépségek koldusa,
Örömök koldusa.*

*Most hát nagy úr vagyok.
Koronás királynő!
Örök birodalmam
Sok-sok bárányfelhő,
Minden bárányfelhő.*

*Kincsem is van bőven,
Arannyal fizetek.
Nékem hullnak mind le
Az őszi levelek,
Arany falevelek.*

*És én bőkezűen,
Pazarló fenséggel . . .
Mind megosztom őket
A sárral, esővel . . .
A köddel . . . esővel . . .*

Szilágyi Magda.